

УДК 342.1

**ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ТА СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ, НАЦІЇ ТА НАРОДУ:
ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ**
**POLITICAL REGIME AND SOVEREIGNTY OF A STATE, NATION AND PEOPLE:
THE KEY ASPECTS OF THE INTERRELATION**

Шакірзянова І.В.,
викладач Політико-правового коледжу «АЛСКО»

Стаття присвячена з'ясуванню ролі та значення політичного режиму у забезпеченні суверенітету держави, нації, народу через висвітлення основних аспектів їх взаємозв'язку та взаємообумовленості. У статті надаються визначення поняття «суверенітету» держави, нації, народу та розглядаються їх характеристики; проаналізовано співвідношення державного, національного, народного суверенітету, визначено їх взаємозв'язок та взаємообумовленість.

Ключові слова: політичний режим, суверенітет, суверенітет держави, нації, народу, взаємозв'язок, взаємообумовленість.

Статья посвящена выяснению роли и значения политического режима в обеспечении суверенитета государства, нации, народа через освещение основных аспектов их взаимосвязи и взаимозависимости. В статье предоставляются определения понятия «суверенитету» государства, нации, народа и рассматриваются их характеристики; проанализировано соотношение государственного, национального, народного суверенитета, определена их взаимосвязь и взаимозависимость, общее и отличное.

Ключевые слова: политический режим, суверенитет, суверенитет государства, нации, народа, взаимосвязь, взаимозависимость.

The article is devoted to identification of the role and importance of the political regime in ensuring the sovereignty of the state, nation and people covering key aspects of their interrelation and interdependence. In the article author provides definition of «sovereignty» of the state, nation and people, and studies their features; analyzes correlation between the sovereignty of the state, national sovereignty and popular sovereignty, defined their interrelation and interdependence.

Key words: political regime, sovereignty, sovereignty of the state, nation and people, interrelation, interdependence.

Однією з найбільших проблем юридичної та політичної науки є проблема суверенітету в його багатовимірному прояві. У загальному значенні категорія «суверенітет» характеризує взаємовідносини державної влади з іншими суб'єктами як всередині країни, так і за межами державних кордонів. Сам термін «суверенітет» в перекладі з французької означає «верховна влада», а «верховенство» означає здатність влади самостійно і незалежно здійснювати свої функції всередині держави та за її межами. Його витоки сягають глибини століть.

Як справедливо зазначає І. Гомеров, «державна – це суверенна, тобто верхня, вища, верховна і автономна, само-

стійна, незалежна частина суспільства, або, принаймні, та його частина, яка володіє значно більшим суверенітетом, ніж всі інші його частини. Суверенність – це найважливіша ознака держави, принцип її утворення та існування» [1, с. 461].

В юридичному значенні дане поняття вперше застосоване у XVI столітті французьким юристом, політичним мислителем Жаном Боденом (1530-1596 рр.) – засновником концепції державного суверенітету, який вважав суверенітет невід'ємною властивістю держави, визнаючи за суверенітетом його основні властивості: постійність, неподільність.

Визначаючи суверенітет як вищу владу над підвладними, Ж. Боден обмежував цю владу божественним і природним правом. Суверенність розглядається ним як властивість, що є властивою лише для державної влади та її суб'єктів (наприклад, монархом).

Продовжив розвивати концепцію державного суверенітету Ж.-Ж. Руссо (1712-1778 рр.), який розглядав суверенітет як необмежену і неподільну владу, яка повинна здійснюватися у межах договору між народом і державою [2, с. 127-140].

Отже, вже із самого початку суверенітет розглядався як влада, обмежена певними правилами.

Незважаючи на те, що поняття державного суверенітету виникло як ідейно-теоретичне обґрунтування абсолютної влади монарха, політико-правова практика переконливо засвідчила, що соціальна сутність цього державно-правового феномена визначається значно більш широким спектром ознак, внаслідок чого категорія «державний суверенітет» у сучасній юридичній науці набуває універсального значення й використовується як комплексна характеристика держави незалежно від її форми та інших конкретно-історичних особливостей [3, с. 7].

У сучасній юридичній літературі поняття суверенітет застосовується, як правило, в трьох значеннях: суверенітет держави (державний суверенітет), суверенітет нації (національний суверенітет) та суверенітет народу (народний суверенітет). Слід зазначити, що вказані три види суверенітету, хоча і є відносно самостійними, проте є тісно взаємодіючими та взаємообумовленими поняттями, а для того, щоб це з'ясувати та проаналізувати, потрібно дати характеристику кожному з них.

Як відомо, держава являє собою суверенну організацію влади і саме цим вона відрізняється від інших політичних утворень суспільства. Суверенітет держави – це така якість державної влади, яка виражається у верховенстві та незалежності даної держави відносно до будь-яких інших влад у країні, а також у сфері міждержавних відносин при суворому дотриманні загальнодержавних норм міжнародного права. При цьому суверенітет – це «збиральна» властивість держави, оскільки вона конкретизує в собі всі найбільш істотні риси державної організації суспільства. Суверенна державна влада, як і будь-яка інша правова влада, здійснює панування лише в певній обмеженій сфері, оскільки всесвітньої та універсальної влади не існує. Сфера державної влади також визначається територією певної держави, тобто просторовою межею її владарювання, населенням, що живе в межах цієї території, а також всією зовнішньою стороною життя населення, яка є доступною для правового панування. У зв'язку із цим, суверенітет будь-якої держави не виключає суверенітету інших держав, оскільки держава може бути суверенною лише в певних чітко визначених межах. Однак в цих межах суверенна державна влада немає собі рівних, а тому вона сама панує над всіма іншими владами, які існують в межах певного державно-організованого суспільства [4, с. 365].

У наш час дуже важливим є правильне наукове тлумачення категорії «суверенітет» взагалі, в тому числі і визначення співвідношення державного, народного та національного суверенітету. Слід зазначити, що суверенітетом володіють будь-які держави незалежно від величини їх території, кількості населення, форми правління і державного устрою. Держави виступають як територіально-політичні організації, що встановлюють межі свого владарювання саме завдяки суверенітету. Проте суверенітет первинний по відношенню до державної влади, оскільки він по суті і є «право на владу», що означає її особлива якість.

Також, слід пам'ятати про те, що держава є політичною організацією громадянського суспільства, а отже, її права мають вторинний, похідний характер від суверенних прав народу або нації.

У сучасній юридичній літературі у загальному розумінні державний суверенітет визначається як незалежність державної влади від будь-якої іншої влади (політичної, ідеологічної) всередині країни та за її межами, що виражається в її виключному монопольному праві самостійно, вільно вирішувати всі свої справи. З цього визначення як раз і робиться висновок, що державний суверенітет, має дві сторони або два зрізи свого прояву: 1) внутрішній – виключне, монопольне право держави на законодавство, на управління і юрисдикцію всередині країни в межах державної території; 2) зовнішній – самостійність і незалежність держави у зовнішніх справах країни, неприпустимість втручання у внутрішні справи держави ззовні, крім обмеженої кількості випадків, передбачених міжнародним правом, коли відповідні дії здійснюються у суворій відповідності з нормами міжнародного права (наприклад, за рішенням міжнародного юрисдикційного органу при захисті прав людини) [5, с. 8-9].

Життєздатність принципу суверенітету обумовлена тим, що історична роль суверенних держав не завершена, що розвиток суверенної державності продовжує залишатися однією з основних передумов прогресивного процесу світової історії, що під захисним покривом суверенітету виникають та зростають нові прогресивні форми суспільного життя, які означають подальше просування людського суспільства вперед, гарантується свобода національного розвитку, яка є однією з необхідних передумов такого просування, а також може бути забезпечений на основі взаємної поваги до суверенітету міцний мир між народами [6, с. 123].

Необхідно вважувати, що об'єм суверенітету у різних держав також неоднаковий. У багатьох держав він має формальний або обмежений характер [7, с. 296].

Поняття державного суверенітету тісно пов'язане з поняттям національного суверенітету. Національний суверенітет – це право нації самостійно вирішувати питання свого життя, тобто право на національне самовизначення [5, с. 9].

На думку В. Хропанюка, національний суверенітет означає «право на самовизначення нації аж до відділення й утворення самостійної національної держави» [8, с. 73]. Поняття «національний суверенітет» спочатку було розраховане на етнічно однорідну державу. Згодом, коли термін «нація» стали застосовувати і до сукупності всіх громадян певної держави, це привело до збігу понять «народний суверенітет» та «національний суверенітет».

Сутність національного суверенітету полягає у тому, що кожна нація, етнічна група має право вільно задовольняти свої національні потреби, розвивати культуру, мову, робити свій внесок у загальну скарбницю всієї культури людства. В багатонаціональних державах, утворених шляхом добровільного об'єднання націй, суверенітет, що здійснюється цією складною державою, природно, не може бути суверенітетом лише однієї нації. Саме тому такий суверенітет по суті автоматично стає народним, а не суто національним.

В залежності від того, яким чином об'єднані нації здійснили своє право на самовизначення – шляхом об'єднання в державу або шляхом федерації на базі автономії або конфедерації – державний суверенітет, який здійснюється даною багатонаціональною державою, повинен гарантувати суверенітет кожної з об'єднаних націй. У першому випадку це досягається шляхом забезпечення суверенних прав суб'єктів об'єднання, які поступилися частиною своїх прав багатонаціональній державі. У другому випадку це досягається шляхом охорони автономії національних держав. Але в обох випадках багатонаціональна держава в особі своїх вищих органів є носієм суверенітету не якоїсь окремої нації, а суверенітету, що належить саме даній багатонаціональній державі, який відображає як загальні інтереси всіх об'єднаних націй, так і специфічні риси кожної з них.

Отже, головне полягає в тому, щоб багатонаціональна держава в різних її різновидах забезпечувала реальний суверенітет кожної з націй, які входять до її складу. При цьому, забезпечити його можна лише демократичним шляхом, тобто за допомогою демократичного політичного режиму, оскільки у демократичній державі повинно максимально забезпечуватися право всіх націй жити у злагоді. Дуже важливо, щоб нація, що становить більшість у країні і дала назву державі, не використовувала свою перевагу в суспільстві для обмеження прав представників інших націй [9, с. 102-103].

Термін «нація» може бути використаний в двох сенсах: етнічному і політичному. Нація у етнічному сенсі – це етносоціальна спільність, у якій сформувалася самосвідомість своєї ідентичності: спільності історичної долі, психології і характеру, схильності до національних матеріальних і духовних цінностей тощо.

В наші дні в багатонаціональних державах воно об'єктивно повинне було втратити суто етнічне значення і придбати політичний сенс (американська нація, французька нація, українська нація тощо). Нація у політичному сенсі – це громадяни держави різних національностей, які об'єднані єдиними законами і єдністю у вирішенні істотних політичних і соціально-культурних проблем. Ця схожість виникає внаслідок мешкання на одній території і тривалого спілкування людей один з одним та припускає наявність їх юридичного взаємозв'язку з державою, тобто громадянства [10, с. 69].

Як суб'єкт правовідносин у такому разі повинна виступати єдина держава, тобто поняття «державний суверенітет» і «національний суверенітет» в цьому випадку співпадають. Поняття «суверенітет нації» означає повновладдя народу, здійснюване через реалізацію принципу – право нації (народу) на самовизначення» [11, с. 50]. Самовизначення – це колективне право, прерогатива якого належить народам, націям. Міжнародні пакти 1966 року зафіксували принцип права народу на самовизначення в договірній формі, обов'язковій для країн-учасниць договору. Він був конкретизований у ряді подальших міжнародних документах – Декларації про принципи міжнародного права 1970 року, Заключеному акті НБСЄ 1975 року, Декларації «Про хартію народів і регіонів» тощо. Відповідно до цього принципу всі народи мають право вільно, без втручання ззовні, визначати свій внутрішній і зовнішній політичний статус, здійснювати економічний, соціальний і культурний розвиток.

У той час, як внутрішній політичний статус означає свободу вибору форми правління, суспільного і державного устрою, свободу заміни старої соціально-економічної системи, шляхів і засобів здійснення перетворень, зовнішньополітичний статус означає право нації (народу) на створення самостійної держави, приєднання до іншої держави або об'єднання з нею. Сучасні держави, як правило, багатонаціональні. Державний суверенітет, здійснюваний багатонаціональною державою, повинен гарантувати суверенітет кожній з націй, що об'єдналися.

Реалізація Україною в 1991 році права на політичне самовизначення, аж до створення окремої держави – це об'єктивний закономірний процес і про це говорить в Преамбулі до Конституції України 1996 року [12, с. 33].

Якщо нація здійснила своє право на політичне самовизначення шляхом об'єднання в союзну державу (федерацію), суверенітет кожної з націй, що об'єдналися, досягається шляхом забезпечення суверенних прав суб'єктів союзу, що поступилися частиною своїх прав багатонаціональній державі (наприклад, охорону загальних державних кордонів, здійснення загальної фінансової, податкової і оборонної політики).

Водночас слід зазначити, що право нації на самовизначення (національний суверенітет) не тотожно праву нації на державний суверенітет. Національне самовизначення

може мати і інші форми. Зокрема, найбільш поширеними з них є національно-територіальна автономія і культурно-національна автономія. Національно-територіальна автономія – це форма національного самовизначення в культурно-мовній і адміністративній сферах відносин відособленої етнічної групи, що компактно проживає в окремій частині держави, припускає використання мови національної меншини разом з державною, самостійно формує систему державних органів під наглядом з центру, а також видає нормативно-правові акти з кола питань, яке визначений центром. Національно-культурна автономія – це форма національно-культурного самовизначення відособленої етнічної спільності (общини), яка здійснюється через діяльність національно-культурних об'єднань і центрів. Її метою є реалізація права на збереження і розвиток культурної самобутності (національної мови, національних шкіл, бібліотек, театрів, автономії в області освіти тощо). Культурно-національна автономія існує в різних державах, незалежно від форми їх устрою. Вона не передбачає спеціально виділеної території і не розповсюджується на адміністративну сферу відносин (наприклад, вірменські, єврейські і інші культурні суспільства в Україні) [13, с. 106].

Для забезпечення нормального розвитку багатонаціональної держави потрібно, щоб нація, яка складає більшість в державі (так звана «титульна нація»), не використовувала свою перевагу для обмеження прав представників інших націй.

Суверенітет держави, як і суверенітет нації, відображає державну організацію народу. Суверенітет нації ж, в свою чергу, по суті є формою прояву народного суверенітету, який являє собою самий зміст демократії, основу народовладдя [14, с. 204-205].

Необхідно зазначити, що у теоретичному обґрунтуванні ідеї національної держави є два принципи, які залишаються основними і на сьогодні: природне (невід'ємне) право нації на самовизначення і принцип творення держави нацією виключно на своїй етнічній території. З урахуванням зазначеного до найважливіших, визначальних прав нації у літературі запропоновано віднести, перш за все, право нації на самовизначення та право на збереження та розвиток національної мови. Перше право відображає рівень самостійності нації, її потенційну та фактичну суб'єктність, яку вона може реалізувати як шляхом створення суверенної держави, так і у формі регіональної або культурно-національної автономії. Саме в тому, як намагається реалізувати нація це право, яке місце в цьому процесі займають права і свободи людини, проявляється рівень її політичної і правової зрілості. Друге право визначає національну самобутність та є основою національної культури, втіленням національного менталітету. Визначення статусу національної мови є також досить важливим політичним питанням, оскільки воно тягне за собою безліч проблем (мова законодавства та діловодства, доступність освіти, реалізація права на отримання достовірної інформації про події та процеси, що відбуваються в державі та світі, відчуття захищеності і причетності окремих націй до державотворення тощо) [15, с. 601].

В умовах демократії державний суверенітет фактично збігається з народним. Суверенітет народу або народний суверенітет означає, що вся влада у країні належить народові, тобто громадянам усіх національностей, які проживають на території даної країни і являють собою єдине джерело державної влади. Тому суверенітет держави не абсолютний, а обмежений суверенітетом народу, якому і належить право визначати економічну, політичну, правову та інші соціальні системи країни. Суверенітет народу – це верховенство народу, його право самому вирішувати свою долю, формувати напрямки політики своєї держави, склад її органів, контролювати діяльність державної влади.

Суверенітет народу – це якісна характеристика демо-

кратії, демократичного політичного режиму в державі. При цьому до основних суверенних прав народу відносять:

- 1) право визначати і змінювати конституційний лад [16, с. 41];
- 2) право на законні форми протесту;
- 3) право на володіння, користування і розпорядження національним багатством, до якого слід віднести землю, надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах власної території, економічний та науково-технічний потенціал народу;
- 4) право первинної легітимації влади, тобто формування складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яке реалізується шляхом виборів [16, с. 42-43].

Суттєве значення у здійсненні народного суверенітету має референдум, шляхом проведення якого можуть вирішуватися не тільки питання прийняття й затвердження конституції чи інших правових актів, нагальних проблем державного і суспільного життя, а й питання щодо зміни чи затвердження форми правління, перетворень державного механізму тощо.

Виходячи з вказаних ознак народного суверенітету, можна зробити висновок, що про народний суверенітет можна говорити лише в контексті демократичного політичного режиму. Отже, суверенітет держави не обов'язково припускає наявність реального народного суверенітету. Зокрема, суверенітет держави може поєднуватися з відсутністю народного суверенітету, наприклад, за наявності тоталітарного режиму або деспотії. У демократичній державі джерелом і основою співпраці та взаємодії всіх гілок влади є засновницька влада народу. Тут суверенітет народу є первинним по відношенню до державного суверенітету та служить його джерелом. Демократична держава, у якій нації і народності реалізували своє право на національне самовизначення, являє собою суверенну державу у всіх зазначених раніше значеннях, тобто включаючи народний і національний суверенітети. Саме народ, здебільшого через вільні вибори, легітиміє державну владу. Народний суверенітет здійснюється через виборний представницький орган і безпосередньо народом через вибори, всенародні обговорення, референдум.

Суверенітет держави відображає державну організацію народу і тільки суверенітет демократичної держави є формою прояву народного суверенітету.

Також, потрібно враховувати, що в сучасних умовах розвитку людства суттєво підсилюється взаємозв'язок між державним суверенітетом та економічним розвитком країни, між економікою та реальністю демократичного розвитку. Зокрема, лише економічно розвинене суспільство і держава можуть претендувати на свободу і незалежність від будь-яких внутрішніх та зовнішніх факторів, а втілення в життя демократичних процедур вже саме по собі є досить витратним процесом. У зв'язку із цим, мусимо констатувати, що в сучасних реаліях розвинена демократія та повноцінний державний суверенітет можуть

існувати лише в тих державах, які досягли високого рівня економічного розвитку [17, с. 9].

Таким чином, державний суверенітет виступає як визнана народом (легітимна), зовні непохідна, постійна, юридично необмежена верховна влада держави, що володіє універсальними повноваженнями на управління державою в цілому, концентруючи у своїх руках монопольне право на прийняття остаточних рішень з усіх важливих питань загальнодержавного (загальнонаціонального) значення.

Демократична держава, в якій нації та народності реалізували своє право на національне самовизначення, являє собою суверенну державу у всіх зазначених вище значеннях, тобто включаючи народний і національний суверенітети.

Висновок. Ідея суверенітету діахронно розгортається за схемою «суверенітет держави» – «суверенітет народу» – «суверенітет нації». Ці три уособлення суверенітету, разом з тим, в сучасних демократичних умовах розвиваються синхронно, взаємообумовлюючи та взаємостримуючи одне одного. Суверенітет держави є генетично першим у зазначеній триаді. Ідея суверенітету народу виникла як антитеза абсолютній владі монарха, а в її основі – протиставлення правителя та підвладних. Ідея суверенітету нації є соціально-примирювальною, вона об'єднує можновладців та народ в єдине ціле.

Історичні умови виникнення ідеї державного суверенітету наклали свій відбиток на його сприйняття як явища абсолютного, нічим не обмеженого. Проте, з часом відбувається поступова зміна концепції суверенітету. Аналіз сучасної юридичної літератури дозволяє зробити висновок про те, що держава, яка в сучасних умовах все більше набуває ознак і властивостей «юридичної особи», характеризується не лише наявністю владних повноважень, але й обов'язками та відповідальністю. Але від цього, на нашу думку, суверенітет держави не зникає та не обмежується, а набуває більш об'ємної правової форми та юридичного змісту.

Суверенітет – це історично обумовлена властивість сучасної держави, що відображає рівень її самостійності у вирішенні внутрішніх питань та характер взаємовідносин з іншими державами і міжнародними організаціями (корпораціями). Форма правління, ступінь децентралізації та деконцентрації державної влади, форма державного устрою, принцип верховенства права, розвиток міжнародного права, утвердження міжнародних стандартів прав людини, поглиблення загальносвітових процесів глобалізації розглядаються як основні чинники, що сприяють зміні розуміння та практичної реалізації концепції державного суверенітету в сучасному світі. На підставі цього прогнозується, що глобалізація сучасного світу призведе до суттєвих змін політичної карти планети, але не усуне державу від виконання дуже важливих функцій. Держава, таким чином, і надалі залишатиметься основним суб'єктом зовнішньої та внутрішньої політики, а державний суверенітет збереже своє значення в нових історичних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гомеров И. Н. Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура. – М. : ООО «Издательство ЮКЭА», 2002. – 832 с.
2. Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. III. Европа. Америка: XVII – XX вв. / Нац. обществ.-науч. фонд; Руководитель научно-проекта Г. Ю. Семигин. – М. : Мысль, 1999. – 829 с.
3. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми : монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. – Х. : Право, 2010. – 272 с.
4. Палиенко М. І. Суверенітет. Історическе значення ідеї суверенітету та її правовое значення // Антологія української юридичної думки. В 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Том 1 : Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права / Упорядники В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко ; відп. редактори В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. – С. 361–368.
5. Алексеев С. С. Государство и право: учебное пособие. – М. : Проспект, 2010. – 152 с.
6. Левин И.Д. Суверенитет / Предисловие С.А. Авакьяна. – СПб. : Изд-во «Юридический центр «Пресс», 2003. – 373 с.
7. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право : навчальний підручник. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 638 с.
8. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. В. Г. Стрекозова. – М. : ИПП «Отечество», 1993. – 411 с.

9. Фрицький О. Ф. Конституційне право України. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 421 с.
10. Козлихин И. Ю. Политология: учебное пособие / 3-е изд.; под ред. Д. И. Луковской. – СПб. : Юрид. центр «Пресс», 2002. – 178 с.
11. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право: XXI век. – М. : Спарк, 2000. – 154 с.
12. Грабыльников А. В. Конституционное право Украины как отрасль права и наука : учебное пособие. – Дн-ск : ДГУ. – 1999. – 48 с.
13. Давидова М. Конституціоналізм як гарантія забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні // Людина і політика. – 2001. – № 5. – С. 105–112.
14. Международная защита прав человека с использованием международно-правовых механизмов. – 3-е изд., испр. и доп. / Под ред. К. А. Москаленко. – М. : Центр содействия международной защите, 2004. – 287 с.
15. Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов / Сост. и вступ. ст. Г. М. Мелкова. – М. : Юридическая литература, 1990. – 672 с.
16. Гапотій В. Д. Загальнотеоретична характеристика суверенних прав народу та їх відображення в українському законодавстві // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 4. – С. 41–47.
17. Лебедев В. А., Киреев В. В. Независимость публичной власти: проблемы и решения // Проблемы права. – 2010. – № 3. – С. 8–12.